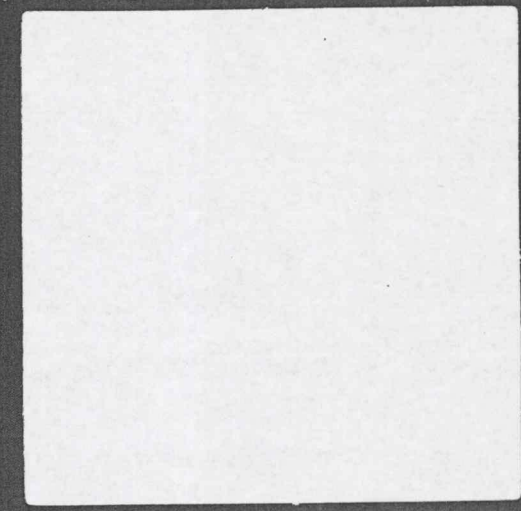
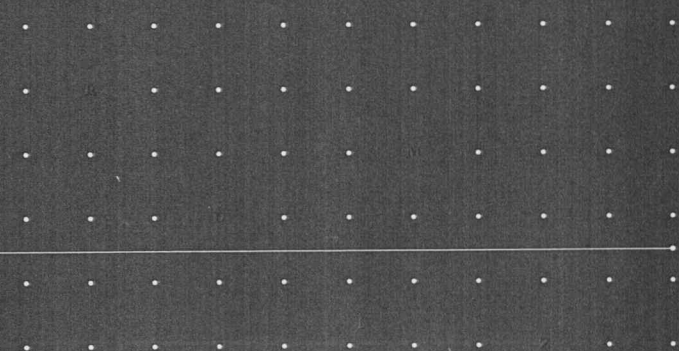
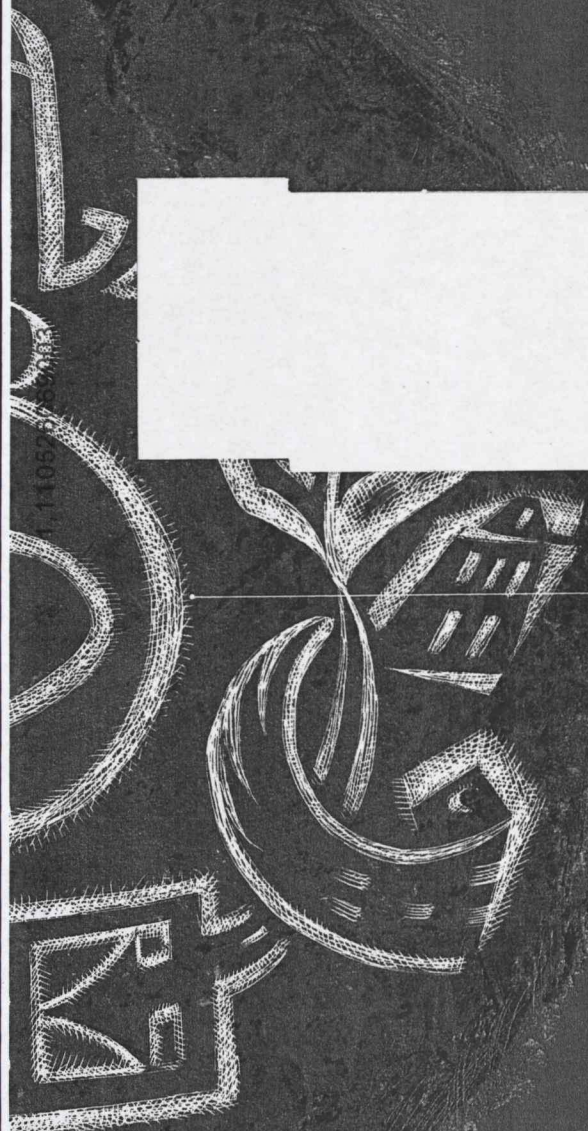

ID-246
C-2
28-06-2006

RIJKSDIENST VOOR DE MONUMENTENZORG

datum in procedure: 18 NOV. 2004

datum aanwijzing: 28 JUNI 2006

errata:

DEFINITIEF

TOELICHTING

bij het besluit tot aanwijzing van
het beschermd stadsgezicht **Mussenberg**
gemeente Arnhem (Gelderland)
ex artikel 35 Monumentenwet 1988

Foto: Mussenberg

ARNHEM, MUSSENBERG

De staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap en de minister van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer zijn bevoegd om gezamenlijk beschermde stads- en dorpsgezichten aan te wijzen. Het rechtsgevolg van de aanwijzing is dat de gemeenteraad ter bescherming van een stads- of dorpsgezicht een bestemmingsplan, als bedoeld in de Wet op de Ruimtelijke Ordening, vast moet stellen. In die zin kan de aanwijzing tevens een stimulans betekenen voor een te voeren ruimtelijk kwaliteitsbeleid.

In totaal zijn er in Nederland meer dan 300 beschermde stads- en dorpsgezichten met een geschiedenis die teruggaat tot vóór het jaar 1850. In het kader van het Monumenten Inventarisatie Project is ook de stedenbouw uit de periode 1850-1940 landelijk geïnventariseerd. Het besluit tot aanwijzing van Mussenberg te Arnhem als beschermd stadsgezicht vloeit voort uit deze inventarisatie.

INLEIDING

Mussenberg is een kleine woonwijk in Arnhem-Noord, gelegen in de noord-oostelijke punt van de wijk Klarendal (*kaart 1*). De wijk is gebouwd in de periode 1910-1911 en bestaat uit 115 woningen. Mussenberg wordt begrensd door de Klarendalseweg, de Vijverlaan en de Kazernestraat. De wijk is gelegen op de gelijknamige heuvel 'de Mussenberg', waarop zich ook Vogelwijk bevindt, die eveneens is aangewezen als rijksbeschermd gezicht.

Mussenberg is het eerste woningwetcomplex dat in de gemeente Arnhem is gerealiseerd. De wijk is opgezet volgens de tuinstadgedachte en heeft een helder stedenbouwkundig patroon, gevormd door korte straten die uitkomen op een centraal plein. Aan deze straten bevinden zich rijtjes en blokjes eengezinswoningen, met tuinen aan de voor- en achterzijde. De wijk vormt een sterke architectonisch-stedenbouwkundige eenheid, onder meer doordat alle woningen (met daarbinnen tien typen) door één architectenbureau zijn ontworpen.

ONTSTAAN EN ONTWIKKELING

Algemeen (*kaart 2*)

In 1904 verscheen het Plan van Uitbreiding van de gemeente Arnhem, dat onder meer voorzag in de uitbreiding van Klarendal in noordelijke en oostelijke richting. Daar zouden arbeiderswoningen moeten worden gerealiseerd, onder meer op de Mussenberg.

De gemeente Arnhem had hier gronden aangekocht, waaronder een licht hellend, min of meer driehoekig terrein van circa 1,7 ha nabij het voormalige landgoed Klarenbeek. Dit terrein werd ter beschikking gesteld aan de woningbouwvereniging Volkshuisvesting.

De woningbouwvereniging Volkshuisvesting was in 1908 opgericht, op initiatief van de toenmalige burgemeester jhr. mr. A. Roëll in samenwerking met onder meer enkele raadsleden. Volkshuisvesting was de eerste Arnhemse woningbouwvereniging in de zin van de Woningwet, die zeven jaar daarvoor tot stand was gekomen. Mussenberg werd haar eerste project.

Stedenbouwkundig plan

Verantwoordelijk voor het stedenbouwkundig plan voor Mussenberg was ir. W.F.C. Schaap (1870-1933), die van 1900 tot 1920 directeur Gemeentewerken was. In zijn ontwerp voor Mussenberg bouwde hij voort op de stedenbouwkundige principes, die hij reeds in zijn toelichting op het Plan van Uitbreiding (1904) had uiteengezet en die hij later ook in zijn plannen voor de Verschuerbuurt (1911), het Talmaplein (1916) en de Geitenkamp (1919) zou toepassen. Deze principes waren onder meer gebaseerd op de esthetische visie op de stedenbouw van de Oostenrijkse architect Camillo Sitte (1843-1903). Kenmerkend voor de stedenbouwkundige plannen van Schaap zijn onder andere de besloten straten met veelal een lichtgebogen verloop, afgewisseld met pleintjes.

De wijk Mussenberg werd opgezet als een tuinwijk, een op zichzelf staand 'dorp' met een lage bebouwingsdichtheid en veel groen. De wijk wordt begrensd door de Klarendalseweg, de Vijverlaan en de Kazernestraat, die samen een driehoekig terrein omsluiten. Vanaf deze wegen lopen vier korte straten naar het Mussenplein, dat het centrale element in de wijk vormt. De vier straatjes sluiten in een molenwielpatroon aan op het plein. De zichtlijn door elke straat eindigt op een van de pleinwanden, waardoor een zekere mate van beslotenheid is ontstaan. Deze beslotenheid wordt tevens bepaald door het lichtgebogen verloop van de 2e en 3e Mussenstraat.

Behalve het Mussenplein werden nog drie open plekken in de wijk ontworpen: aan de Kazernestraat en achter de woningen aan de Klarendalseweg. De straten werden begeleid met rijtjes en blokjes woningen, voorzien van voor- en achtertuinten. Door de halfopen opzet van de bouwblokken werd zicht gecreëerd naar achtertuinten, waardoor het groene karakter van de wijk werd versterkt.

Bebouwing

Het Rotterdamse architectenbureau De Roos en Overijnder kreeg de opdracht om 115 woningen voor Mussenberg te ontwerpen.

De in de periode 1910-1911 gebouwde woningen bestaan uit één bouwlaag met kap, die is afgedekt met rode pannen. De woningen vormden zowel in hoofdvorm als in kleur- en materiaalgebruik een duidelijke eenheid.

Binnen deze eenheid is sprake van een grote verscheidenheid; de architecten ontwierpen binnen het totaal van 115 woningen tien verschillende typen.

Aan de Klarendalseweg, tegenover de oudere lintbebouwing, werden de kleinste, meest eenvoudige woningen gesitueerd, met alleen een achtertuin. Dit zijn tevens de langste rijtjes. In beide rijtjes werd in het midden een klein poortgebouw ontworpen, als doorgang naar de achtergelegen tuinen en terreinen. Later werden in de ruimtes boven de poort kleine schildersateliers gevestigd. Aan de Vijverlaan is de bebouwingsdichtheid het laagst; hier werden elf twee-onder-één-kap-woningen ontworpen, met grote tuinen. De woningen kregen een voornamere architectonische uitstraling en een rijkere detaillering en waren bestemd voor de meer geschoolde arbeider. In het tussenliggende gebied bevinden zich woningen die in dichtheid en architectonische uitstraling het gemiddelde zijn tussen bovengenoemde uitersten. Opvallend is dat, ondanks het verschil in type en architectonische verfijning, het oppervlak van alle woningen in De Mussenberg vrijwel gelijk was. Boven-dien kregen ze alle een sober uitgevoerd interieur.

De voor- en achtertuinen werden omheind door lage smeedijzeren hekwerken en/of door hagen, die het tuinwijkkarakter ondersteunen. Enige tijd na oplevering van de woningen werden op verzoek van sommige bewoners geprefabriceerde houten schuurtjes in de achtertuinen geplaatst. Deze kleine schuurtjes werden later ook in Geitenkamp, Verschuierwijk en Vogelwijk toegepast.

Wijzigingen

Binnen de wijk hebben zich door de jaren heen enkele wijzigingen voorgedaan, zowel aan de openbare ruimte als aan de woningen. Zo hebben sommige straten (gedeeltelijk) een asfaltbedekking gekregen. Op enkele plaatsen zijn snelheidsremmende maatregelen aangebracht. De 4e Mussenstraat is op de aansluiting met de Vijverlaan afgesloten voor autoverkeer; over de volledige breedte van de weg is een rijtje paaltjes geplaatst en het trottoir is doorgetrokken. Ook het Mussenplein wordt door paaltjes omzoomd, om parkeren op het plantsoen tegen te gaan. De hagen, die oorspronkelijk de voortuinen begrensd, zijn op diverse plaatsen vervangen door onder andere houten en gaasachtige hekwerken.

De woningen zijn enige tijd geleden zorgvuldig gerenoveerd en hebben aan de achterzijde uitbouwen gekregen. Ook de indeling van enkele woningtypen is enigszins gewijzigd. Door de tijd heen is de roedenindeling in de ramen veelal verwijderd en hebben andere - relatief ondergeschikte - wijzigingen aan de detaillering plaatsgevonden. De poortgebouwtjes aan de Klarendalseweg verloren hun oorspronkelijke functie; een doorgang werd dichtgezet. Met de plaatsing van nieuwe, grotere bergingen in de achtertuinen zijn enkele oorspronkelijk houten schuurtjes gesloopt.

HUIDIG RUIMTELIJK KARAKTER

Stedenbouwkundige opzet (kaart 3)

De wijk Mussenberg vormt een duidelijk herkenbare eenheid, gelegen in de noordoostelijke punt van Klarendal. De wijk ligt binnen een min of meer driehoekig terrein, dat wordt omsloten door de Klarendalseweg, de Vijverlaan en de Kazernestraat. Het terrein kenmerkt zich door relatief sterke hoogteverschillen. Tussen het laagste en hoogste punt van de wijk (respectievelijk de hoek Klarendalseweg-Vijverlaan en de hoek Vijverlaan-Kazernestraat) bestaat een hoogteverschil van circa 8 meter. Met name in de Vijverlaan en in de 2e en 3e Mussenstraat, die alle een gebogen verloop hebben, worden de hoogteverschillen duidelijk ervaren. Ook de andere straten hebben in meer of mindere mate een licht stijgend/dalend verloop. Sommige rijtjeswoningen zijn verhoogd gelegen ten opzichte van de straat, met trapjes naar de entree van de woning.

Vanaf de drie omsluitende wegen lopen vier korte straatjes naar het Mussenplein, dat de centrale open ruimte in de wijk vormt. De zichtlijnen door deze straten eindigen elk op een pleinvand, waardoor een besloten beeld ontstaat. De vier wanden van het Mussenplein zijn identiek en worden gevormd door rijtjes van acht woningen, waarvan enkele woningen aan het plein en enkele aan de aansluitende straat zijn gelegen.

Het Mussenplein zelf is een rechthoekig plantsoen, waarop in 1993 een kunstwerk is geplaatst, dat uit twee beeldhouwwerken bestaat. Het plein wordt gedomineerd door een grote kastanjeboom in de zuidoosthoek van het plantsoen. In de noordwesthoek staan drie kleinere bomen.

Behalve het Mussenplein bevindt zich nog een drietal open plekken in de wijk, gelegen aan de Kazernestraat en achter de erven aan de Klarendalseweg. De open plek aan de Kazernestraat is als het ware een onbebouwd perceel, dat is ingericht als grasveld/sportterreintje. Het terrein wordt door bomen begrensd en is verhoogd gelegen ten opzichte van de Kazernestraat. De twee open plekken achter de erven aan de Klarendalseweg hebben het karakter van binnenterreinen. Ze bestaan uit een driehoekig grasveld en worden omsloten door de achtertuinen van de woningen aan de aangrenzende straten. Op het meest noordelijk gelegen terreintje staan enkele speeltoestellen. Enige tijd geleden zijn in de achtertuinen nieuwe, grotere bergingen geplaatst, wat gedeeltelijk ten koste is gegaan van het open, groene karakter van de driehoekige binnenterreinen.

De bouwblokken van Mussenberg hebben een halfopen opzet. Hierdoor is er op diverse plaatsen zicht vanaf de straat op de achtertuinen, wat het groene karakter van de wijk versterkt. De achtererven worden ontsloten via smalle achterpaden, waaraan zich enkele grote bomen bevinden. Deze achterpaden hebben over het algemeen een open, tuinwijkachtige uitstraling. Doordat hoge schuttingen of gemetselde tuinmuren ontbreken, is er vanaf de achterpaden inkijk in de achtertuinen.

Bebouwing

De door het architectenbureau De Roos & Overeinder ontworpen woningen van Mussenberg vormen een samenhangend geheel. Hoewel binnen het totaal van 115 woningen tien verschillende typen voorkomen, manifesteren de woningen zich als één 'familie'. De woningen bestaan overwegend uit één laag met kap. Beeldbepalend zijn min of meer doorgaande rode pannen daken, met een ritme van topgevels, dakkapellen en schoorstenen. Karakteristiek is tevens de eenheid in kleur- en materiaalgebruik en de verzorgde detaillering, waarvan sommige elementen (zoals de latei boven de deur) in alle woningen terugkomen.

Vanaf de Klarendalseweg, via het Mussenplein, naar de Vijverlaan neemt de bebouwingsdichtheid af en wordt de architectuur van de woningen verfijnder en meer gedetailleerd.

Langs de Klarendalseweg, aan weerszijden van de 2e Mussenstraat, bevinden zich twee rijen van twaalf respectievelijk dertien woningen. De woningen hebben geen voortuin en zijn sober van architectuur. In het midden van elke rij bevindt zich een poortgebouwtje, dat oorspronkelijk een doorgang vormde naar de achtergelegen tuinen en terreinen.

De woningen aan de Kazernestraat, het Mussenplein en de 1e t/m 4e Mussenstraat hebben allemaal een voor- en achtertuin en zijn verfijnder van architectuur. Binnen elk rijtje is sprake van een afwisseling in top- en langsgevels, waardoor een levendig beeld ontstaat. Opvallend is dat deze afwisseling ook in de achtergevels voorkomt, maar dan precies omgekeerd. Door de halfopen opzet van de bouwblokken en door de aanwezige hoogteverschillen in het terrein vallen deze achtergevels op veel plaatsen duidelijk in het zicht; ze spelen mede een rol in het beeld van de wijk. De hagen, die de voortuinen oorspronkelijk begreinden, zijn in veel gevallen vervangen door andere vormen van beplanting en door hekjes of betonnen paaltjes met gaaswerk.

Aan de woningen die op straathoeken zijn gelegen, is bijzondere aandacht besteed. Deze woningen hebben als het ware twee gezichten, waarbij wordt aangesloten op de bebouwingskarakteristiek van de aangrenzende straten. Op de hoeken bij het Mussenplein, op de hoeken Vijverlaan-4e Mussenstraat, Vijverlaan-Klarendalseweg en Klarendalseweg-Kazerneweg is een bijzondere hoekoplossing ontworpen, met een laag overhellend dak ondersteund door een houten hoekkolom.

Aan de Vijverlaan bevinden zich elf blokjes twee-onder-één-kap-woningen, die het rijkst zijn vormgegeven en gedetailleerd. De dubbele woningen zijn zo ontworpen dat ze de uitstraling hebben van één groter pand. Dit geldt vooral voor de woningen met de torenachtige uitbouwen, die zich manifesteren als kleine 'villa's'.

Het voorname karakter van de woningen aan de Vijverlaan wordt benadrukt door de relatief grote voortuinen, die door smeedijzeren hekjes worden begrensd. Karakteristiek is tevens de verhoogde ligging van de woningen ten opzichte van de straat. De blokjes dalen stapsgewijs af in de richting van de Klarendalseweg, waardoor een ritmisch straatbeeld ontstaat.

BEGRENZING

Mede door de sterke samenhang in architectuur tekent Mussenberg zich duidelijk als één geheel af binnen de ruimere omgeving. Het aangewezen gebied heeft een min of meer driehoekige vorm en wordt begrensd door de Klarendalseweg, de Vijverlaan en de Kazernestraat.

De begrenzing van het gebied valt samen met de voorste perceelsgrenzen van de woningen.

De Klarendalseweg, Vijverlaan en Kazernestraat zelf zijn voor de bescherming niet van bijzondere betekenis en vallen buiten de begrenzing.

De exacte begrenzing is aangegeven op de bijgevoegde begrenzingskaart, MSP/16/05.

NADERE TYPERING VAN TE BESCHERMEN WAARDEN

Mussenberg is een goed herkenbare en gaaf bewaard gebleven arbeiderswijk, die is opgezet volgens de tuinstadgedachte. De wijk vormt een architectonisch-stedenbouwkundige eenheid, gelegen in de noordoostpunt van Klarendal.

De wijk maakt deel uit van de stadsuitbreidingen in Arnhem-Noord uit de periode 1900-1940, die grotendeels tot stand zijn gebracht op basis van de door W.F.C. Schaap opgestelde, maar nimmer goedgekeurde en vastgestelde, uitbreidingsplannen van 1904 en 1917.

Mussenberg is het eerste woningwetcomplex dat in Arnhem werd gerealiseerd en vormt ook binnen Nederland als geheel een vroeg en gaaf voorbeeld van een tuinwijkachtige arbeiderswijk.

Beschermenswaardig is de stedenbouwkundige opzet van de wijk, waarin de stedenbouwkundige principes die aan de uitbreidingsplannen ten grondslag hebben gelegen duidelijk herkenbaar zijn gebleven.

Met betrekking tot de stedenbouwkundige hoofdstructuur zijn van belang:

- de duidelijke afbakening van de wijk door de drie omsluitende wegen (Klarendalseweg, Vijverlaan en Kazernestraat);
- de ligging en hoofdvorm van het Mussenplein als centraal element in de wijk met de daarop in een molenwiekpatroon aansluitende straatjes;

- de hoogteverschillen;
- de korte, soms lichtgebogen straten met korte zichtlijnen;
- de halfopen opzet van de bouwblokken, met het zicht naar de achtertuinten en de achtergevels;
- de ligging en hoofdvorm van de twee kleine binnenterreinen achter de erven aan de Klarendalseweg en van de open plek aan de Kazernestraat.

Voor het karakter van Mussenberg als tuinwijk zijn bovendien de volgende groenelementen van belang:

- de groene inrichting van het Mussenplein met de grote kastanjeboom;
- de groene inrichting van de driehoekige binnenterreintjes achter de Klarendalseweg en van de open plek aan de Kazernestraat;
- de grote bomen nabij de achterpaden;
- de voortuinen en de nog aanwezige hagen, evenals de smeedijzeren hekjes aan de Vijverlaan;
- het (half)open karakter van de voor- en zijtuinen;
- het zicht vanaf de straat naar de achtertuinten (dat wil zeggen het ontbreken van hoge schuttingen of tuinmuren als erfafscheiding op hoekpercelen).

Verder zijn met betrekking tot het bebouwingsbeeld van belang:

- de eenheid binnen het totale bebouwingsbeeld (dakvormen, kleur- en materiaalgebruik, detaillering);
- het geleidelijk afnemen van de bebouwingsdichtheid vanaf de Klarendalseweg, via het Mussenplein naar de Vijverlaan, waarbij de architectuur verfijnder en gedetailleerder wordt;
- de karakteristieke hoekoplossingen en het vrije zicht op beide straatgevels van de hoekwoningen;
- de begeleiding van het Mussenplein door vier identieke pleinwanden.

WAARDERING

Mussenberg is van bijzondere *stedenbouwkundige waarde* op grond van de hoogwaardige ruimtelijke en esthetische kwaliteit, mede tot stand gekomen op basis van herkenbare stedenbouwkundige concepten. De wijk is ook van stedenbouwkundig belang op grond van de samenhang, die ontstaat dankzij de opzet en eenheid in de architectuur van de woningen, en de wijze waarop is ingespeeld op de bestaande hoogteverschillen in het terrein.

Mussenberg is van *situationele waarde* wegens de hoge kwaliteit van de aanwezige bebouwing, in één hand ontworpen, en de wijze waarop deze aan straten en pleinen is gesitueerd. Van betekenis is ook de aanwezigheid van een groot aantal woningtypen binnen deze relatief kleine wijk.

Mussenberg is tevens van belang wegens de *gaafheid* van de aanwezige bebouwing en de *herkenbaarheid* van de wijk als een duidelijk af te bakenen eenheid. De wijk is als één geheel ontworpen en gerealiseerd en in zijn geheel gaaf bewaard gebleven. Er zijn geen woningen verdwenen, vervangen of toegevoegd. Wel zijn de woningen gerenoveerd en zijn uitbouwen aan de achterzijde gerealiseerd. Bovendien zijn soms details verdwenen, zoals de roedenindeling in de ramen. In de achtertuinen zijn nieuwe, grotere bijgebouwen geplaatst, waarbij de oorspronkelijk schuurtjes soms zijn gesloopt. Ook is de inrichting van de openbare ruimte op onderdelen gewijzigd.

Mussenberg is van hoge *cultuurhistorische waarde* als landelijk vroeg - en in Arnhem oudste - voorbeeld van een arbeiderswijk, die is opgezet volgens de tuinstadgedachte.

RECHTSGEVOLG VAN DE AANWIJZING

Ter effectueering van de aanwijzing van een beschermd stads- of dorpsgezicht moet ingevolge artikel 36 van de Monumentenwet 1988 een bestemmingsplan worden opgesteld. De toelichting op de aanwijzing kan daarbij voor wat het beschermingsbelang betreft als uitgangspunt dienen. Doel van de aanwijzing is de karakteristieke, met de historische ontwikkeling samenhangende structuur en ruimtelijke kwaliteit van het gebied te onderkennen als zwaarwegend belang bij de toekomstige ontwikkelingen binnen het gebied. De aanwijzing beoogt op die wijze een basis te bieden voor een ruimtelijke ontwikkeling die inspeelt op de aanwezige kwaliteiten, daarvan gebruikmaakt en daarop voortbouwt.

In het aanwijzingsbesluit is bepaald in welke mate de vigerende bestemmingsplannen aan het beschermingsvereiste voldoen.

BRONNEN

- Gemeente Arnhem, *De Mussenberg, een inventarisatie; publicatie van de Commissie Monumentenzorg Arnhem in het kader van het beleidsplan 'Gevoelige gebieden'*, Arnhem 1981.
- W. Lavooij, *Gebouwd in Arnhem; jongere bouwkunst vanaf 1840*, Zutphen 1990.
- W. Lavooij, *Twee eeuwen bouwen aan Arnhem; de stedenbouwkundige ontwikkeling van de stad*, Zutphen 1990.
- J.Th.W. Willemsen, *De Volkshuisvesting in Arnhem 1829-1925*. Bijdragen tot de geschiedenis van Arnhem, deel 3. Gemeentearchief Arnhem, Arnhem 1969.

Kaarten

1. Oriëntatiekaart, RDMZ 2004.
2. Situatiekaart van de plannen van uitbreiding, gemeente Arnhem 1918.
Bron: Gelders Archief, Arnhem.
3. Reliëf en bebouwingsstructuur, RDMZ 2004.

COLOFON

Uitgave: Rijksdienst voor de Monumentenzorg, Zeist 2004

Onderzoek en tekst:
Gelders Genootschap

Begrenzingskaart: RDMZ, drs. B.A.R.T. Broex

Foto omslag: Gelders Genootschap

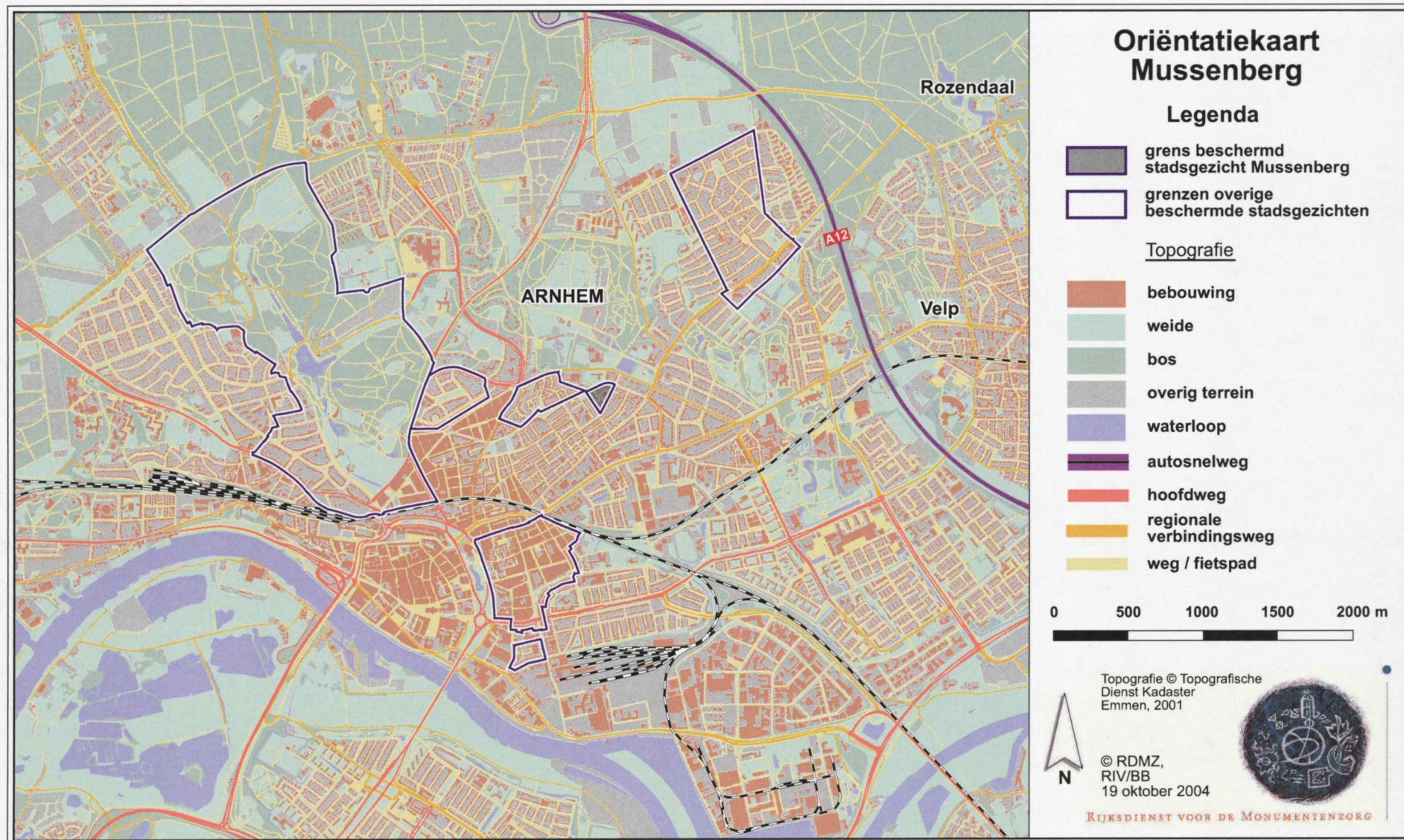
Redactie: RDMZ, drs. E.B. Manuel

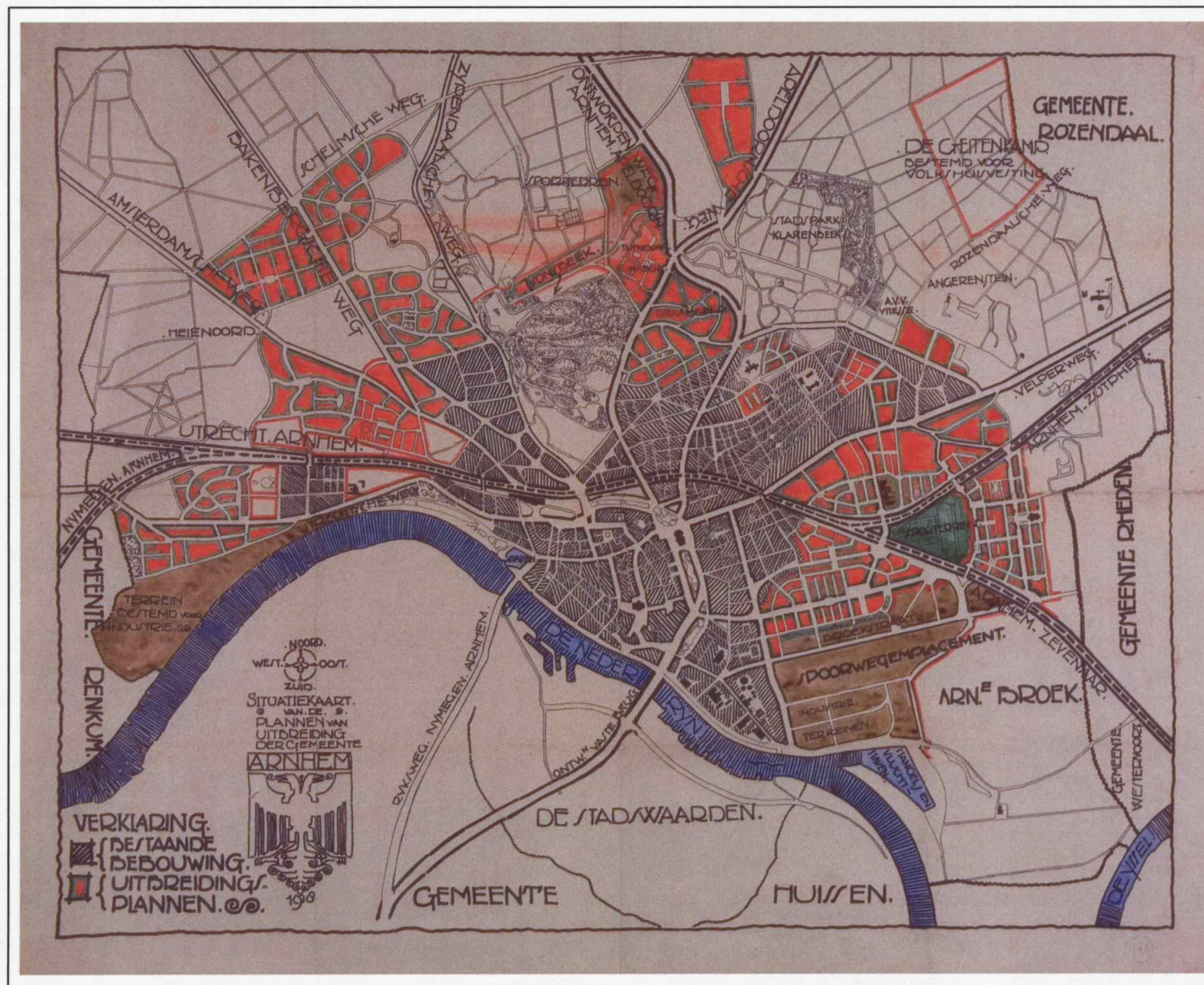
PRODUCTIE

RDMZ/Drukkerij Kerckebosch bv, Zeist

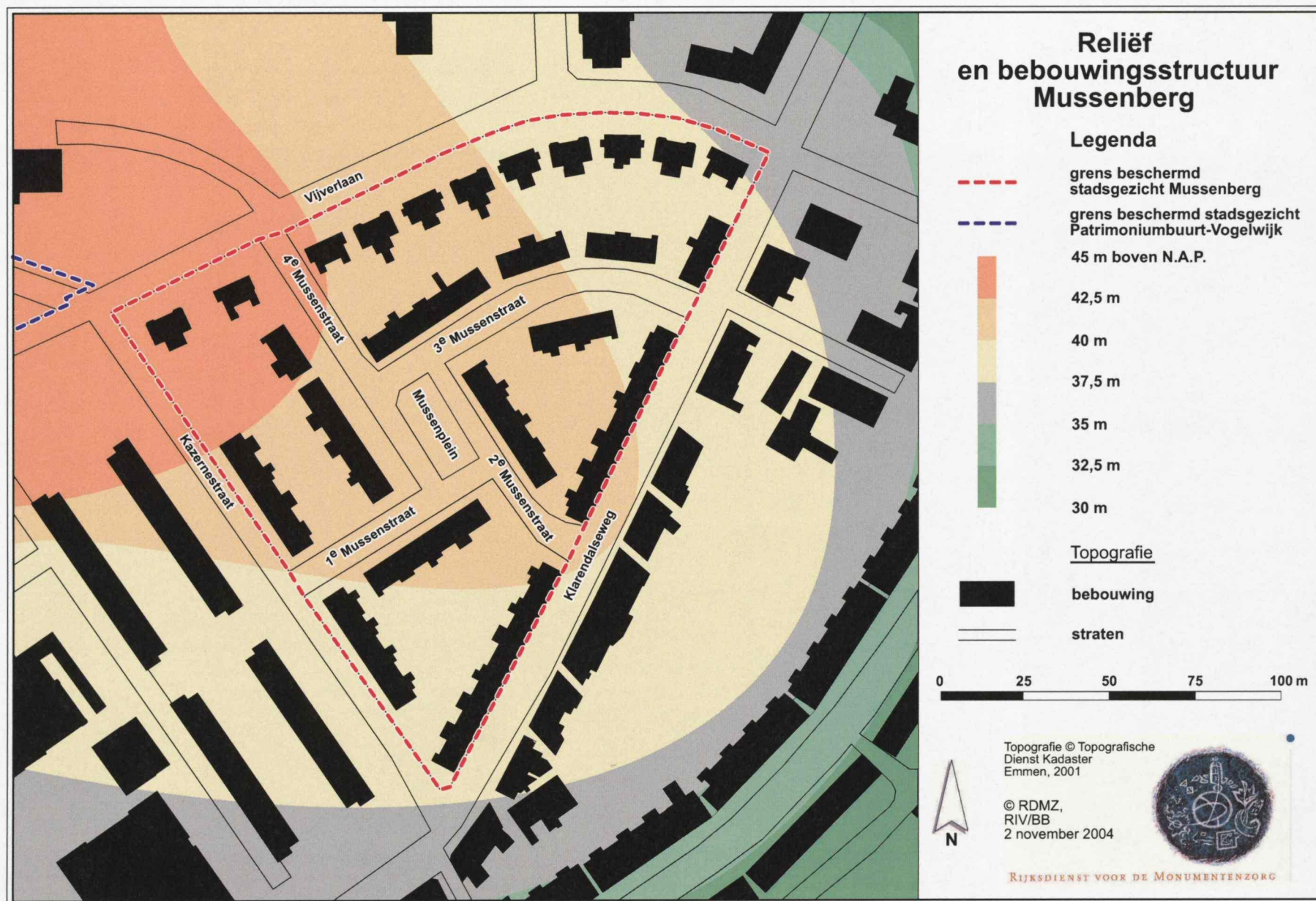
BIJLAGEN

1. Oriëntatiekaart.
2. Situatiekaart van de plannen van uitbreiding, gemeente Arnhem 1918.
3. Reliëf en bebouwingsstructuur.

Kaart 2 Situatiekaart van de plannen van uitbreiding, gemeente Arnhem 1918

Kaart 3 Reliëf en bebouwingsstructuur

1.1110526069016

1.1110526069016